

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buriram Buddhist College

รายงาน การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑

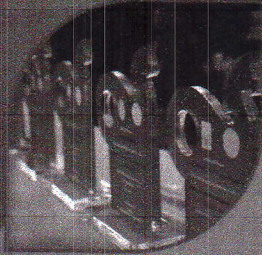
Proceedings

“การวิจัยทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาความหลากหลายทางวัฒนธรรมในอีสานใต้”

The Research on the Buddhism for Development of Cultural Diversity in Sount Isan

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๐

เล่มที่
๓

สถาบันเจ้าภาพร่วม Co-Hosts

พระเดชพระคุณ ดร.ไพฑูริย์ มหาธนบุรี

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
Buddhist ethics and oneself governing Dr. Raccha Sindhukūt	๕๑๗
ความผาสุกทางจิตวิญญาณ : คุณธรรมจริยธรรมในการทำงาน รุ่งสุริยา หอมวัน	๕๓๒
ความมั่นคงของมนุษย์ในพระพุทธศาสนาตามหลักศีลห้า พระสุเทิด ที่ปงก์โร/งามประจบ	๕๔๓
ศึกษาทัศนคติเรื่องพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร., พระสุเชษฐ์ จันทมโม	๕๕๘
ความมั่นคงของมนุษย์ในบริบทสังคมไทยที่ก้าวสู่ศตวรรษที่ ๒๑ พระครูปริยัติปัญญาโสภณ (ชัย บุรณะ)	๕๗๓
การศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมมารักษาศีล ๕ ของชุมชนบ้านแพงพวย อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์	๕๘๗
รุ่งสุริยา หอมวัน, ปิยวัฒน์ คงทรัพย์, พระครูปริยัติภัทรคุณ การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท ๔ ในการจัดการเรียนการสอนของครู องค์การบริหารส่วนตำบลสูงเนิน อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์	๕๙๙
นางลำดวน ดวงศรี รศ.ดร.เอกฉันท จารุเมธีชน, พระสุนทรธรรมเมธี, ดร.พระครูวินัยธรอำนาจ พลปลโย, ดร. การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูกตเวทีตาธรรมของเด็กนักเรียน โรงเรียนวัดบ้านเมืองโพธิ์ ตำบลเมืองโพธิ์ อำเภอห้วยราช จังหวัดบุรีรัมย์	๖๐๕
ศศิธร อาญาเมือง พระครูวินัยธรอำนาจ พลปลโย, ดร. ผศ. ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ สัญลักษณ์ : เครื่องประกอบพิธีกรรมเกลมอของชาวไทยภูเขา ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร	๖๑๖
Improving the quality of life based on Saddhama 3 Dr. Raccha Sindhukūt	๖๓๐
Assoc. Prof. Dr. Ekkkachat Jarumetheechon การยกระดับคุณภาพบริการของพนักงานธนาคาร นางสาวศรีวรรณ ดาวกระจาย ดร. แม่ชีกาญจนา เตรียมธนาโชค, ดร. แม่ชีทัศนาศนา จิรสิริธรรม	๖๔๔

ศึกษาทัศนคติเรื่องพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล A Study of the Concept of Arahant in Early Buddhism

พระมหาพจน์ สุวโจ, ดร., พระสุเชษฐ วัฒนธมโม *

Abstract

Arahant is one of civilized concept of ancient India. It originates more than thousand years before appearing of Buddhism. Time by time, it develops again and again. When the Buddha propagates his Teaching, the people in India, both secular and clergy, discusses it issue and cannot find out the solution. Studied in depth, the concept of Arahant may differ each other many points, but the points of agreement are very interesting. These points can view from the notion of clergy and secular. These point of agreement maintains many religions side by side since now. To study these concept is not only benefit for Buddhism but also shows the luxurious idea of India.

This essay points out to viewpoint of Buddhism such as the topic on Arahant in Buddhism and the role of Arahant both for sangha and lay people. It shows that the meaning of Arahant is not mention person who isolates himself from society without taking responsibility. The fact from the Pali Canon shows that Arahant means who is free from own's duty, therefore, he already sacrifices himself for upliftment people's mind to follow the Buddha's Teaching.

Keywords: Arahant, Concept, Role, Early Buddhism

บทนำ

พระอรหันต์เป็นกระแสดารแห่งความคิดของชาวอินเดียโบราณ ถือกำเนิดเกิดขึ้นก่อนการปรากฏตัวของพระพุทธศาสนาหลายพันปี แต่ละยุคสมัยที่ผ่านมาก่อนเกิดพัฒนาการหลายครั้งหลายครา แม้สมัยพระพุทธเจ้าเสด็จออกจาริกประกาศหลักธรรมคำสอน เรื่องพระอรหันต์ก็ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันทั้งในแวดวงนักบวชและชาวบ้าน ยังไม่สามารถหาข้อยุติตกลงให้เป็นหนึ่งเดียวได้ หากศึกษาให้ละเอียดจะเห็นว่าแม้แนวความคิดเรื่องพระอรหันต์จะมีจุดแตกต่างกันหลายด้าน แต่ยังมีจุดรวมอย่างน่าสนใจ ไม่ว่าจะมองในมุมของนักบวชหรือแม้แต่แนวคิดของชาวบ้านเอง จุดร่วมดังกล่าวทำให้ศาสนาน้อยใหญ่ดำรงคงอยู่เคียงคู่กันจวบจนถึงปัจจุบัน การศึกษาทัศนคติดังกล่าว นอกจากจะเอื้อประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาแล้ว ยังส่งผลต่อความรำรวยทางความคิดของอินเดียด้วยเช่นกัน

* อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทความชิ้นนี้แสดงทัศนะในมุมมองของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความเป็นพระอรหันต์ตามนัยพระพุทธศาสนา และบทบาทหน้าที่ของพระอรหันต์ทั้งด้านคณะสงฆ์และการสงเคราะห์ชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่าความเป็นพระอรหันต์มิได้หมายถึงการปลีกตัวออกจากสังคม โดยปราศจากความรับผิดชอบอันใด แต่ความจริงที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคือ พระอรหันต์คือผู้หมดภาระเรียบร้อยแล้ว พร้อมทุ่มเทแรงกายและแรงใจเพื่อยุกระดับจิตใจของผู้คนให้เจริญงอกงามตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า

คำสำคัญ: พระอรหันต์, ทัศนคติ, บทบาท, สมัยพุทธกาล

แนวความคิดเรื่องพระอรหันต์นอกพุทธศาสนา

คำว่า “อรหันต์” พบเห็นครั้งแรกในคัมภีร์ฤคเวท^{๖๐๘} ซึ่งเป็นคัมภีร์บรรจุดำฉันทิที่ใช้สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าผู้มหัศจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่นามว่าอัคนี พราหมณ์ผู้ทำพิธีน้อยใหญ่สมัยนั้นนิยมสวดกัน ปงความหมายถึงว่าเป็นผู้สมควรรับเครื่องเช่นสรวยงบูชา อันเนื่องมาจากว่าเทพอัคนีองค์นี้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์โลก (messenger) กล่าวคือทรงรับเครื่องสังเวทของมนุษย์ที่ผ่านการเผาไฟแล้วนำไปส่งมอบให้แก่เหล่าเทพดาทุกชั้นฟ้า ขณะเดียวกันก็รับพรอันศักดิ์สิทธิ์ของเทวดามาประทานแก่มวลมนุษย์ผู้ทำพิธีกรรมบูชาอดคอยหวังผล ด้วยเหตุนี้อรหันต์จึงเป็นสมัญญานามของเทพอัคนี ต่อมาคำว่า “อรหันต์” ขยายความบ่งถึงเทพแห่งดวงจันทร์นามว่าโสมด้วย หลักฐานส่วนนี้บันทึกไว้ในคัมภีร์สวดปทธาหมณะ (Satapatha-Brahmana) โดยกล่าวไว้ว่าเทพโสมเป็นผู้ถือถ้วยอมฤตสำหรับประทานแจกจ่ายแก่เหล่าเทพเจ้าน้อยใหญ่ใช้ดื่ม นอกจากนั้นยังเป็นมหาเทพผู้ทรงเมตตาคุณ เพราะทรงประทานความอุดมสมบูรณ์ชุ่มชื้นแก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร สำหรับหล่อเลี้ยงสรรพสัตว์ทั่วหล้าให้สามารถดำรงชีพได้ พราหมณ์ทั้งหลายจึงสมควรสักการะเช่นไหว้และแสดงความเคารพอย่างสูงสุด หากศึกษาเรื่องราวของมหาเทพทั้งสองย่อมเห็นว่า พราหมณ์ผู้ทำพิธีกรรมนั่นเองเป็นผู้เสกสร้างเทวดา พวกนี้แต่งคัมภีร์และกำหนดพิธีกรรมให้สอดคล้องตามคติความเชื่อแห่งตน มหาเทพอัคนีและเทพโสมเป็นเพียงผลผลิตทางความคิดของพราหมณ์เหล่านั้น คำว่า “อรหันต์” ที่นำมาใช้เป็นสมัญญานามของมหาเทพทั้งสอง จึงเป็นเพียงการสนองกโบายดึงดูดคนให้เชื่อถือ และหลงมกตามพิธีกรรมอันซับซ้อนที่พวกตนคิดค้นขึ้นมา

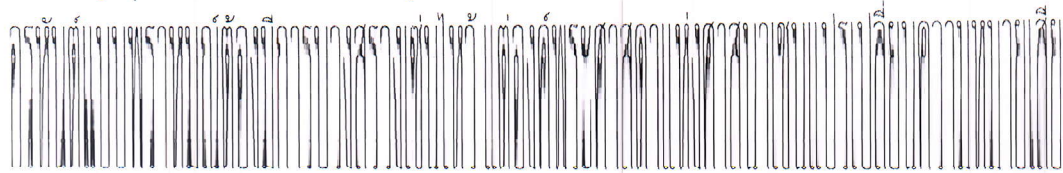
ก่อนพุทธกาลเล็กน้อย คำว่า “อรหันต์” เริ่มมีการดิงลงดำนนำมาใช้เป็นสมัญญานามของมนุษย์แทนเทพเจ้าผู้สูงส่ง สมัยนี้อรหันต์ใช้เป็นนามแทนกษัตริย์หรือผู้ปกครอง (ruler) เหตุเพราะท่านเหล่านั้นทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย ชาวบ้านอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข จึงต้องให้ความเคารพยำเกรงและมอบรางวัลด้วยข้าวปลาอาหาร หากปฏิเสธการตอบแทนเสีย ผู้ปกครองก็จะพิโรธโกรธเคืองนำมาซึ่งความพินาศมิบหายเหลือคณานับ

ครั้นล่วงเข้าสู่สมัยพุทธกาล คำว่า “อรหันต์” เปลี่ยนความหมายจากกษัตริย์กลายเป็นนักบวช หลักฐานดังกล่าวปรากฏพบเห็นในพระสูตรของศาสนาเซน (Jaina Sutras) ซึ่งระบุไว้ว่าพระอรหันต์และพระภควัดศาสดาล้วนอยู่ในฐานะสูงส่ง ย่อมเป็นที่เคารพกราบไหว้ของเหล่าสาวกสาวิกา แม้แต่องค์พระปารศวะตีดั้งกรผู้เกิดก่อนพระศาสดามหาวิระก็มีสมัญญานามว่าพระอรหันต์เช่นเดียวกัน^{๖๐๙} กรณีศาสนาเซนใช้ศัพท์อรหันต์แทน

⁶⁰⁸ Isaline Blew Horner. The Early Buddhist Theory of Man Perfected. (New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1979), p.53.

⁶⁰⁹ Isaline Blew Horner. The Early Buddhist Theory of Man Perfected. pp.67-68.

พระภควิตศาสนานั้น สันนิษฐานว่าคงต้องการเน้นให้เห็นถึงแก่นแท้แห่งหลักคำสอน ซึ่งมุ่งเน้นพัฒนาศักยภาพของสามัญมนุษย์ แทนการสยบยอมความสูงส่งทรงฤทธิ์ของเทพเจ้าตามคติความเชื่อแบบพราหมณ์ เดิมนั้นพระ

ใหม่ กลายมาเป็นผู้สมควรรับทักษิณาทาน เพราะท่านเป็นเนื้อนาบุญของโลกหรือบุญเขตร

ความหมายของพระอรหันต์มีการถกเถียงโต้แย้งกันอย่างแพร่หลาย จึงเห็นสมควรนำมาวิเคราะห์เสียก่อน เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้นก่อนพูดถึงพระอรหันต์ตามนัยพุทธต่อไป เบื้องต้นเห็นสมควรกล่าวถึงชาวบ้านผู้หมกมุ่นอยู่กับชีวิตครอบครัวตามฆราวาสวิสัย ต่างพากันเข้าใจความหมายของพระอรหันต์ตามคติความเชื่อของสังคมสมัยนั้น โดยเห็นว่านักบวชทุกลัทธิในกายล้วนเป็นพระอรหันต์เสมอเหมือนกัน เพราะ “การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเห็นปานนั้นเป็นเรื่องดี” อีกทั้งพร้อมทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองและอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างดี^{๖๑๐} กรณีกระทำผิดกฎหมายบ้านเมืองก็พร้อมให้อภัยในฐานะผู้ครองเพศเป็นบรรพชิต^{๖๑๑} เอกลักษณะเช่นนี้ดูเหมือนว่าจะกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวอินเดียสมัยนั้นตลอดแคว้นแคว้นน้อยใหญ่ทั่วชมพูทวีป

คติความเชื่ออีกอย่างหนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของพระอรหันต์คือ จำต้องทรงอิทธิญาสามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ ดังกรณีเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ปรารถนาอยากจะทำบิณฑบาตถวายพระอรหันต์ จึงให้กลิ้งบาตรไม้จันทน์แล้วใส่สาหร่ายแขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่ผูกต่อกันขึ้นไปหลายลำ จากนั้นประกาศเชิญชวนให้พระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์ปลดบาตรจากปลายไม้ไผ่นั้น^{๖๑๒} หรือเกวัญภูมิตุรุษดีผู้มั่งคั่งแห่งเมืองนาลันทา เข้าเฝ้ากราบทูลให้พระพุทธเจ้าแนะนำสาวกอรหันต์ให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่อจงใจให้ชาวเมืองนาลันทาหันมาศรัทธาเลื่อมใสมากขึ้น^{๖๑๓} ข้อมูลเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านมองพระอรหันต์เพียงแค่สถานภาพและความสามารถทรงฤทธิ์เท่านั้น โดยไม่สนใจกระบวนการพัฒนาตนเองเพื่อเข้าถึงภาวะความเป็นพระอรหันต์ เข้าใจแต่เพียงว่าการได้มีโอกาสอุปถัมภ์ดูแลพระอรหันต์ก็ถือว่าเป็นมงคลยิ่งแล้ว หากศึกษาพัฒนาการทางความคิดของชาวอินเดียตามข้อกล่าวอ้างเบื้องต้น จะเห็นว่าทัศนคติเช่นนี้เป็นความเชื่อที่รักษาสืบต่อกันมานานนักหนาแล้ว มิใช่เป็นปรากฏการณ์ใหม่เพิ่งเกิดมีขึ้นสมัยพุทธกาลแต่อย่างใด

สำหรับกลุ่มต่อมาคืออุบาสกอุบาสิกาผู้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ซึ่งคนเหล่านี้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดพระอรหันต์มากกว่ากลุ่มแรก นอกจากทำหน้าที่อุปฐากดูแลเป็นเวลาช้านานแล้ว ยังมีโอกาสสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างใกล้ชิดอีกด้วย แต่ก็ไม่สามารถล่วงรู้ว่าพระสงฆ์เหล่านั้นเป็นพระอรหันต์^{๖๑๔} ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์แล้วนั้น จึงทราบความจริงว่าแท้จริงแล้วตนเองเป็นเหมือนใกล้เกลือกินต่าง เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะนิมิตหมายของพระอรหันต์ ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากบุคลิกลักษณะภายนอก หรือแม้แต่จากลักษณะนิสัยความเคยชินเฉพาะตัว เพราะการบรรลุภาวะนิพพานเป็นการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะภายในจิตใจเท่านั้น หากมีผลต่อบุคลิกภายนอกไม่ ตัวอย่างเช่น พระลูกกัญญาภิกษุผู้มั่งคั่งมีรายได้อัปยศ ถูกพระหนุ่มเณรน้อยคอยล้อเลียนและเย้าแหย่มานาน กว่าที่จะทราบว่าท่านเป็นพระอรหันต์ก็ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ยืนยันแล้ว^{๖๑๕} หรือพระอรหันต์ปิลินทวิัจฉะชอบร้องเรียกเพื่อนสหายว่ามีกว่าคนถ้อยชาติสฤล^{๖๑๖}

^{๖๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๘.

^{๖๑๑} วินย. (ไทย) ๑/๗๔-๘๒.

^{๖๑๒} วินย. (ไทย) ๔/๓๗-๕๐.

^{๖๑๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๓๘-๓๕๐/๒๗๓-๒๘๓.

^{๖๑๔} พ.เขต. (ไทย) ๒๖/๑๒๑, อภ.ภก. (ไทย) ๒๒/๓๓๐/๔๓๖.

^{๖๑๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๐๓-๕/๓๒๕.

^{๖๑๖} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๘.

ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือพวกนักบวช ซึ่งมีจำนวนมากมายกเลือนกลั่นเต็มดินแดนชมพูทวีป คนเหล่านี้แม้เข้าสู่แวตวงสมณะ ปลีกตัวออกจากฆราวาสวิสัยแล้วก็จริง แต่กลับไม่ละทิ้งคติความเชื่อดั้งเดิมแบบชาวบ้าน เพราะยังมีทัศนคติเกี่ยวกับพระอรหันต์เฉกเช่นชาวบ้านทั่วไป นั่นคือพระอรหันต์ต้องดำรงสถานภาพเป็นนักบวช และทรงอภิญาชั้นสูง ดังตัวอย่างเช่น พระสารีบุตรสมัยเป็นปริพาชกกำลังแสวงหาครูอาจารย์ ผู้สามารถชี้แนะหนทางสู่วิโมกข์ วันหนึ่งได้เห็นอาการกิริยาของพระอัสสชิเถระขณะออกธำบังบิณฑบาต กลางเมืองราชคฤห์ เกิดความศรัทธาเลื่อมใสมั่นใจแน่วแน่ว่าพระเถระต้องเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง^{๖๑๗} หรือพระสุนักขัตตลิจฉวี ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากอยู่หลายปี ก็เคยยกย่องนักบวชซึ่งเปลี่ยนว่าเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกัน^{๖๑๘} ส่วนความเชื่อที่ว่าพระอรหันต์ต้องเป็นผู้ทรงฤทธิ์นั้น พบเห็นในเรื่องราวของชฎิลอุรุเวลกัสสปะ ผู้เป็นคณาจารย์ผู้ใหญ่ตั้งโรงพิธีบูชาไฟ ไกล่ตาบลดุริเวลา แม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปโปรดด้วยการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ทรมานหลายครั้งหลายครา แต่ก็ยังเชื่อมั่นว่าตนมีฤทธิ์มากกว่าพระพุทธองค์^{๖๑๙} ทัศนคติเกี่ยวกับพระอรหันต์แบบชาวบ้านหรือนักบวชนั้น เป็นสามัญวิสัยของมนุษย์ยุคทุกสมัย เพราะตราบโศกยากยิ่งไม่สามารถเข้าถึงภาวะสูงสุดกล่าวคือพระนิพพาน ความเชื่อที่ยังฝังใจวนเวียนอยู่กับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ จนยึดถือเป็นเกณฑ์มาตรฐานวัดความเป็นพระอรหันต์เรื่องการจะสลัดออกจากคติความเชื่อดั้งเดิมจำต้องกล้ายอมรับความจริง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงนำทางเป็นแบบอย่างเอาไว้

ทัศนคติเรื่องพระอรหันต์ตามนัยพุทธศาสนา

พระอรหันต์ตามนัยพุทธพจน์นั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการบรรลุพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นการรู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะตน เพราะเป็นของ “อันผู้บรรลุเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาลเวลา เรียกให้มาคู่ได้ ควรน้อมเอาเข้ามาไว้ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๖๒๐} จึงเห็นสมควรศึกษาภาวะพระนิพพานให้เข้าใจถ่องแท้เสียก่อน แล้วจะส่งผลให้ทราบความหมายของพระอรหันต์ตามนัยพระไตรปิฎกอย่างถูกต้อง นิพพาน แปลแบบชาวบ้านว่า ดับร้อนให้หายเย็น แปลให้เต็มความหมายแบบชาววัดว่า ดับกิเลสจนไม่เหลือเชื้อ (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) ด้วยเหตุนี้ คำว่า “พระอรหันต์” จึงแปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลสหรือมีกิเลสดับสิ้นแล้ว นิพพาน แบ่งออกเป็น ๒ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ (ภาษาบาลีเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ) และนิพพานของพระอรหันต์เมื่อสิ้นชีวิต (ภาษาบาลีเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ)

นิพพานข้อแรกมีพระพุทธพจน์ยืนยันว่า “ภิกษุทั้งหลาย สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชนเครื่องผูกมัดไว้กับภพหมดสิ้นไปแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ อินทรีย์ ๕ ของเธอยังดำรงอยู่เที่ยว เพราะอินทรีย์ทั้งหลายยังไม่เสียหาย เธอย่อมได้เสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ย่อมเสวยทั้งสุขและทุกข์ อันใดเป็นความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ ของเธอ อันนี้เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ” ส่วนนิพพานข้อหลังมีพระพุทธพจน์ยืนยันว่า “ภิกษุทั้งหลาย อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้

๖๑๗ วินย. (ไทย) ๔/๖๔.

๖๑๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔.

๖๑๙ วินย. (ไทย) ๔/๓๗-๕๐.

๖๒๐ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๙๕/๒๐๒.

แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสิ่งโยชน์เครื่องผูกมัดไว้กับภพหมดสิ้นไปแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ อารมณ์ที่ได้เสวย (เวทียิต) ทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของเธอ ซึ่งเธอไม่ติดใจเพลินแล้ว (อนภินันท์) จักเป็นของเย็น ข้อนี้เรียกว่าอนุภาติเสสนิพพานธาตุ” ^{๖๒๑}

ปุถุชนคนธรรมดาผู้ไม่สามารถเข้าใจล่องรู้พระนิพพานอย่างแท้จริงได้มักเกิดความสงสัยเข้าไปกราบพูลใต้ถามพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับเรื่องนี้พระพุทธองค์ทรงอธิบายแบบตรรกะว่า “เปรียบเทียบคนตาบอดแต่กำเนิด เขาไม่เห็นรูปคำ รูปขาว รูปเขียว รูปเหลือง รูปแดง รูปสีชมพู รูปที่เรียบเสมอกและไม่เรียบ ไม่เห็นหมู่ดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ (ถ้า) เขากล่าวว่า รูปคำ รูปขาว ไม่มี คนเห็นรูปคำ รูปขาว ก็ไม่มี รูปเขียวไม่มี คนเห็นรูปเขียวก็ไม่มี ฯลฯ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ไม่มี คนเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ก็ไม่มี ข้าพเจ้าไม่รู้ ข้าพเจ้าไม่เห็น สิ่งนั้นๆ เพราะฉะนั้น สิ่งนั้นๆ ย่อมไม่มี เมื่อเขากล่าวดังนี้ จะชื่อว่ากล่าวถูกต้องแล้วหรือ” ^{๖๒๒} นี่เป็นการอธิบายความมีอยู่ของพระนิพพานตามนัยพุทธ การยืนยันความมีอยู่ของพระนิพพานอีกทางหนึ่ง คือการอธิบายคุณลักษณะของพระอรหันต์ผู้พ้นผ่านการบรรลุพระนิพพานแล้ว กำลังเสวยสุขจากภาวะเช่นนั้นอยู่ ดังตัวอย่างเช่น พระภิกษุติยเถระผู้หมดความสะดุ้งหวาดกลัว เวลาทำนอยู่ในอิริยาบถไหนก็มักเปล่งอุทานว่าสุขหนอสุขหนอ ^{๖๒๓} หรือพระพากุลเถระเปล่งอุทานอันเป็นผลเกิดจากการบรรลุพระนิพพานว่าสุขดีหนอ เพราะไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสคืออฐีปลอดโปร่ง และดับทุกข์สิ้นเชิง ^{๖๒๔}

ส่วนการอธิบายความหมายพระอรหันต์ตามนัยพุทธนั้น ส่วนใหญ่พระพุทธองค์ทรงขยายความหมายจากศัพท์เดิมของพราหมณ์ โดยเฉพาะเน้นหักล้างคติความเชื่อของพวกพราหมณ์เป็นหลัก ซึ่งเดิมพราหมณ์เชื่อกันว่าพวกตนมีกำเนิดสืบสายโดยตรงมาจากพรหม เป็นผู้บริสุทธิ์มาแต่กำเนิด แต่พระพุทธเจ้าทรงแย้งว่าความบริสุทธิ์ไม่ใช่เป็นผลมาจากชาติกำเนิด แต่เป็นเพราะการกระทำเท่านั้น เพราะคนเป็นพราหมณ์มิได้หมายถึงเพียงผู้เกิดมาจากท้องมารดาแต่มาด้วยกิเลส หรือสักแต่ว่าผู้คนสรรเสริญยอมรับเท่านั้น แต่พราหมณ์แท้จริงต้องเป็นคนที่ไม่มียกิเลส และไม่มีความยึดมั่นต่างหาก ^{๖๒๕}

พระพุทธพจน์แห่งหนึ่งยืนยันชัดเจนว่า “สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้จักธรรมเหล่านี้ (ปฎิจจสมุปบาท) รู้จักเหตุเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักทางดำเนินถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล จึงควรแก่การยอมรับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และยอมรับว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และจึงได้ชื่อว่าได้บรรลุประโยชน์ของความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน” ^{๖๒๖} หมายความว่า ผู้เข้าถึงภาวะนิพพานหมดสิ้นกิเลสอาสวะเท่านั้น จึงจะเรียกว่าพราหมณ์อย่างแท้จริง เพราะชื่อว่าเป็นผู้ลี้มรสความเป็นพราหมณ์ตามนัยแห่งพุทธพจน์ กล่าวตามความจริงพระพุทธเจ้าทรงเลียนแบบศัพท์เดิมของพราหมณ์ แต่นำมาปฏิบัติความหมายเสียใหม่ให้สอดคล้องกับหลักคำสอนของพระองค์อย่างมีเหตุมีผล การอธิบายย้อนแย้งความหมายของศัพท์เช่นนี้ เป็นเรื่องแตกตื่นในสังคมสมัยนั้น เพราะหลังจากนั้นมีพราหมณ์น้อยใหญ่จำนวนมาก เข้าเฝ้าถกเถียงหรือโต้แย้งวาทะกับพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวก แต่สุดท้ายมักลงเอยด้วยการยอมรับคำอธิบายของพระพุทธเจ้า นอกจาก

^{๖๒๑} พระพุทธพจน์ใน ขุ.อิติ.๒๕/๒๒๒/๒๕๘ ส่วนอธิบายความหมายดูพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) น.๒๖๔-๒๖๕.

^{๖๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๑๘/๖๕๖.

^{๖๒๓} วินย. (ไทย) ๗/๓๔๕-๖/๑๖๓.

^{๖๒๔} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๘/๓๐๕.

^{๖๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๗/๖๔๔.

^{๖๒๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑/๑๙.

นั้น การตีความหมายศัพท์เช่นนี้ถือว่าเป็นการประกาศศาสนาเชิงทำทนายอย่างหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงพร้อมเตรียมรับผลกระทบอันเกิดจากความไม่พอใจของพราหมณ์

คุณสมบัติของพระอรหันต์ตามนัยพุทธศาสนา

หากศึกษาข้อมูลในคัมภีร์พระไตรปิฎกย่อมทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงเลือกอธิบายคุณสมบัติของพระอรหันต์ตามกลุ่มบุคคล กล่าวคือ ชาวบ้านและนักบวชภายนอกกลุ่มหนึ่ง และพระภิกษุสาวกของพระองค์เองกลุ่มหนึ่ง สำหรับกลุ่มแรกนั้น พระพุทธเจ้าทรงอธิบายอย่างเรียบง่าย ไม่ลึกซึ้งจนเกินความเข้าใจ ทรงเน้นว่าพระอรหันต์จำต้องมีคุณสมบัติ คือ ๑) ไม่แก่งแย่ง ๒) ไม่ลักขโมย ๓) ไม่เสพเมถุน ๔) ไม่กล่าวเท็จ ๕) ไม่สั่งสมบริโภคมกคุณเหมือนสมัยเป็นคฤหัสถ์ และจำต้องละเว้นอคติ ๔^{๖๒๗} นอกจากนี้ยังทรงขยายความถึงการรักษาศีลอุโบสถด้วย เพราะถือว่าเป็นอีกวิธีหนึ่งในการประพฤติตามแบบอย่างพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๖๒๘}

คุณสมบัติของพระอรหันต์ดังกล่าวเบื้องต้น หากมองมุมหนึ่งไม่ได้แตกต่างจากคุณธรรมของชาวบ้านสามัญแต่อย่างใด เพราะย่อมเป็นปกติวิสัยของชาวบ้านต้องรักษาเบญจศีลกันอยู่แล้ว แต่เอกลักษณ์เด่นชัดของพระอรหันต์ตามนัยพุทธพจน์คือ พระอรหันต์ต้องไม่สั่งสมบริโภคมกคุณเหมือนเป็นคฤหัสถ์ ซึ่งหมายถึงพระอรหันต์ต้องครองเพศเป็นบรรพชิตเท่านั้น วิธีนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่าแม้พระอรหันต์จำต้องรักษาศีลเช่นเดียวกับฆราวาสก็จริง แต่สถานภาพจำต้องเปลี่ยนจากคฤหัสถ์เป็นพระภิกษุเท่านั้น ด้วยวิธีการอธิบายเช่นนี้ ทำให้ผู้ฟังเกิดแรงจูงใจศรัทธาหันมานับถือพระพุทธศาสนามากต่อมาก เพราะเป็นการอธิบายอาศัยพื้นฐานของผู้ฟังเป็นหลัก นอกจากนั้น ยังเป็นการลดแรงเสียดทานการโต้ตอบของนักบวชภายนอกอีกทางหนึ่งด้วย เหตุเพราะนักบวชภายนอกทั้งหลายเข้ามาสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวก ส่วนใหญ่ล้วนต้องการหักล้างหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นต้องการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นส่วนตน เมื่อเรื่องพระอรหันต์เป็นหัวข้อสำคัญของทุกลัทธินิกาย การผ่อนวิธีอธิบายแบบง่ายสำหรับชาวบ้าน จึงถือว่าเป็นการวางหลักเป็นกลาง โดยไม่ยกตนและไม่ตำหนิคนอื่น แต่พระพุทธองค์ยังคงรักษาประเด็นสำคัญตามนัยความเชื่อของสังคมอยู่ กล่าวคือพระอรหันต์ต้องครองเพศบรรพชิตเท่านั้น ส่วนประเด็นเพิ่มเติมเชิงลึกนั้น พระพุทธองค์ทรงเลือกอธิบายเป็นรายบุคคล

สำหรับการอธิบายคุณสมบัติของพระอรหันต์แก่พระภิกษุสาวกนั้น ทรงแสดงเป็นหลักการซึ่งตรงกันข้ามกับกลุ่มแรกอย่างสิ้นเชิง ทรงอธิบายว่าผู้บรรลุภาวะนิพพานจนกลายเป็นพระอรหันต์แล้วนั้น ย่อมมีองค์ประกอบเหล่านี้ คือ ๑) ย่อมโน้มใจไปสู่บรรพชา ๒) ย่อมโน้มใจไปสู่ความเรียบง่าย ๓) ย่อมโน้มใจไปสู่ความไม่เบียดเบียน ๔) ย่อมโน้มใจไปสู่ความสิ้นอุปาทาน ๕) ย่อมโน้มใจไปสู่ความสิ้นตัณหา และ ๖) ย่อมโน้มใจไปสู่ความไม่หลงใหล^{๖๒๙} ตัวอย่างเช่น ยสกุลบุดรมิโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธองค์จนบรรลุพระอรหันต์ขณะเป็นคฤหัสถ์ เศรษฐีผู้เป็นบิดาปรารถนาให้บุตรกลับเรือนเพื่อเสวยกามสุขแบบฆราวาสวิสัย พระพุทธองค์ตรัสยืนยันว่า “ยสกุลบุดรมิควรกลับเป็นคฤหัสถ์บริโภคมกเหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน” หรือกรณีของพระรัฐบาลผู้บรรลุพระอรหันต์ในเพศบรรพชิต ปรารถนาจะไปเยี่ยมบิดามารดาซึ่งท่านจากมาตั้งแต่อกบวช พระพุทธเจ้าทรงทราบชัดว่า “รัฐบาลกุลบุดรมิสามารถที่จะบอกลาสิกขาสึกออกไปเป็นคฤหัสถ์แล้ว” ประเด็นนี้ชี้บอกว่า ไม่

^{๖๒๗} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๒๑๑.

^{๖๒๘} อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๕๑๐.

^{๖๒๙} วินย. (ไทย) ๕/๑-๓.